

⁶ Sprawozdanie wojewody stanislawowskiego za rok 1934/1935. – S.111-116; Івано-Франківський обласний державний архів (далі – ДАІФО). – Ф.2. – Оп.9. – Спр.785. – Арк.78-82; ДАІФО. – Ф.2. – Оп.9. – Спр.786. – Арк.3, 41, 50-54, 70, 100.

⁷ Там само.

⁸ Народ. – 1890. – № 4. – С.34.

⁹ Podręcznik statystyki Galicyi 1886. – Lwów, 1887. – S.126-133; Skorowidz gminny Galicyi opracowany na podstawie wyników spisu ludności z dnia 31 Grudnia 1900. – Wieden, 1907. – S.44-703.

¹⁰ Правда. – 27.03.1896. – С.158.

¹¹ Копчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення Українського Прикарпаття (Статистико-демографічне дослідження). – Львів:Світ, 1996. – С.153.

¹² Statystyka Polski. – Serja B. – Zeszyt 1. – Statystyka rolnicza. 1930-1931. – Warszawa, 1932. – S. 45-46; Statystyka Polski. – Serja C. – Zeszyt 92. – Statystyka rolnicza. 1937. – Warszawa, 1938. – S. 46-51.

¹³ ДАІФО. – Ф.2. – Оп.9. – Спр.784. – Арк.5, 33, 41, 44, 65, 92.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Sprawozdanie wojewody stanislawowskiego za rok 1934/1935. – S. 111-116.

¹⁷ ДАІФО. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.1316. – Арк.12.

Summary

*Volodymyr Klapchuk
(Ivano-Frankivs'k)*

Land affairs of population in Guzulshyna at the end of XIX – the first third of XX centuries

Guzulshyna is mostly situated in mountains, that's why during its history it had a problem of providing population with agricultural designation, first of all with arable land. Soils were less productive (grey forest soil), there wasn't good harvest on them. There were culture crops grown, which gave satisfactory harvest (potatoe, rye)/By the way even those crops didn't give some opportunity to provide the peasants with all necessary agricultural products. The article gives the characteristics of land fund, distribution of agricultural areas and providing peasants with products.

УДК: 94(477),15/16”

*Павло Михайлина
(Чернівці)*

МІСТА ТА МІСТЕЧКА УКРАЇНИ – ЦЕНТРИ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

У статті йде мова про стан внутрішньої торгівлі у містах і містечках України у другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Ключові слова: міста, містечка, Україна, торгівля, купці, торгівці, ярмарки, торги, товар, ринок, товарно-грошові відносини.

Після горезвісної Люблінської унії 1569 р. українські землі (крім Буковини, Закарпаття та до 1618 р. – Чернігово-Сіверщини) перейшли під владу польської адміністрації Речі Посполитої.

Польща середини XVI ст. була феодально-кріпосницькою державою. Великі зміни в соціально-економічних відносинах і політичному ладі, зокрема зародження і розвиток у надрах феодалізму елементів капіталістичного способу виробництва, виникнення і зміцнення централізованих держав з сильною монархічною владою, що відбувалися в цей час у Західній і Східній Європі, мало позначились на розвиткові шляхетської Польщі. Тут залишилися сильними феодальні виробничі відносини, посилювався процес політичної децентралізації. Провідне місце в економічному й політичному житті Речі Посполитої належало великим землевласникам. Ці можновладці прибрали до своїх рук десятки і сотні сіл, міст і містечок, а також державний апарат на місцях. Вони не рахувалися з центральною королівською владою, не визнавали ніякого права, все підпорядковували своїм інтересам. Сучасники тих подій мали усі підстави називати їх „королев'янами” або „короликами”¹¹. Ф.Енгельс, характеризуючи суспільно-політичне становище Речі Посполитої цього періоду, писав: „Оперта на кріпосництві дворянська демократія, в тому вигляді, як вона існувала в Польщі..., є однією з найпримітивніших суспільних форм...”¹². Всі ці негативні явища ще в більш потворній формі проявились на поневолених українських землях.

Суспільно-політичний лад, соціально-економічний та національно-релігійний гніт королівської Польщі, згубно відбиваючись на становищі українських земель, були великим гальмом на шляху економічного й політичного розвитку українських міст і містечок.

Однак, незважаючи на все це, під впливом загальних соціально-економічних і суспільно-політичних закономірностей міста та містечка України досліджуваного періоду ставали важливими економічними, політичними і культурними центрами України.

Концентрація в містах і містечках ремісничого виробництва та промислів, зростання їх товарності сприяли перетворенню міст і містечок у центри торгівлі. Розвиток міст і містечок, далі посилення процесу відокремлення ремесла від сільського господарства сприяли збільшенню неземлеробського міського населення, викликали потребу ринків збуту для виробів ремесла і промислів та збільшували попит на продукцію сільського господарства. Необхідність ринків збуту на продукти міського ремесла і промислів, попит на сировину і продукти харчування для міського населення, потреби села у ремісничих výroбах та необхідності у збуті сільськогосподарської продукції сприяли дальшому зростанню товарно-грошових відносин, обміну між містом і селом. Ф.Енгельс, зокрема, за-

значав: „З поділом виробництва на дві великі основні галузі, землеробство і ремесло, виникає виробництво безпосередньо для обміну – товарне виробництво, а разом з ним і торгівля...”³.

Слід відзначити, що окремі аспекти проблеми розвитку та становища міської торгівлі досліджуваного періоду в Україні знайшли певне відображення у монографіях, узагальнюючих працях, підручниках та спеціальних дослідженнях по окремих містах і містечках як у роботах українських, так і російських дослідників, а саме: О.Барановича, В.Голобуцького, М.Гурик, Я.Ісаєвича, Я.Кіся, О.Компан, І.Крип’якевича, О.Сидоренко, В.Чунтулова, С.Шамрая, А.Швидько, Ф.Шевченка⁴ та ін. Згадані проблеми тією чи іншою мірою висвітлені в роботах польських істориків – М.Балінського, Я.Бауера, Я.Бистроня, В.Вагнера, Е.Горнової, С.Кардашевича, С.Кутшеби, В.Марчинського, Т.Ліпінського, В.Лозінського, Л.Харавечової⁵ та ін., що в цілому торкаються досліджуваної теми, але часто розглядали їх з досить тенденційних, іноді навіть завуальованих шовіністичних позицій.

Пропонована стаття є доповненням попередніх досліджень автора⁶ та спробою більш узагальнюючого висвітлення на основі відповідного, часто нового джерельного матеріалу про розвиток та становище внутрішньої міської торгівлі в Україні у другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Торгівля в Україні у другій половині XVI та особливо у першій половині XVI ст. була достатньо розвиненою. У містах було багато купців, скупників, перекупників, крамарів, „торгових людей” і т.п. На жаль, кількісні дані, які стосуються цієї категорії населення, ще більш скупи і фрагментарні ніж дані про кількість ремісників. Так, реєстри податків (70-ті роки XVI ст.) вказують, що в Кам’янець-Подільському було 190 купців, а в 1564 р. тут було офіційно зареєстровано 29 крамарів, у 1570 р. – 31, в 1584 – 37, Сатанові – 53 купці, Зв’ягелі – 50, Олиці – 49, Луцьку – 43, Торчині – 25, Острозі – 19⁷. Такі ж податкові реєстри першої половини XVII ст. свідчать, що в Галичі (1609 р.) було 63 купці та 20 перекупників, Тернополі (1628 р.) – 15 купців та 10 перекупників⁸, Полонному (1635 р.) – 13 перекупників, Заславі (1635 р.) – 7⁹. На жаль поки що не вдалось виявити даних про кількість учасників торгових операцій у таких важливих торгових центрах, як Київ та Львів. Правда, збереглися окремі фрагментальні відомості тільки про київських перекупників. Так, у 1571 р. тут було зафіксовано 64 перекупники, з них 20 перекупників риби¹⁰.

У містах з’явилися багаті купці, які розпоряджались досить значним капіталом, здійснювали вагомі на той час торгові операції. Наприклад, у 40-х роках XVII ст. серед купців м.Броди виділялись В.Машицький, П.Коцельський, К.Сеневич, А.Емирович, які торгували сотнями пудів анісу,

баржами пшениці, десятками бочок поташу, здійснювали торгові операції на десятки тисяч злотих¹¹. Купець М.Садмирський з Львова (перша половина XVII ст.) займався торгівлею дорогоцінностей. Його торговий обіг сягав більше мільйона злотих¹². Луцький купець С.Солтан (перша чверть XVII ст.) також володів значним торговим капіталом, був власником спеціальних крамниць, в яких зосереджувалось багато товарів, у тому числі срібні і золоті речі, сукна, одяг та ін.¹³ Львівський купець М.Гайдар, що спеціалізувався на купівлі і продажу сукна, в 1617-1634 рр. підтримував тісні зв’язки з 18 торговими фірмами Кракова, 10 – Познані, 8 – Гданська, 5 – Любліна, 4 – Замостя¹⁴. Бродський купець Аслан в 1642 р. закупив у краківського купця Піночі товарів на 18300 злотих¹⁵. Багатими і широковідомими купецькими родинами Києва були Ходики, Балики, Кобизевичі, Митковичі, Кривковичі, Черевчії, Кошколдовичі¹⁶. Багаті купці мали у себе на службі торгових агентів – факторів, шафарів, спеціалістів-помічників, заготівельників, перевізників, людей для різних торгових операцій, доручень тощо.

Міста та містечка України охоплювала широка сітка торгів та ярмарків. Торги, як правило, бували раз або двічі на тиждень (у визначені дні). На них відбувався обмін між селом, що доставляло хліборобські продукти, та містечком, що продавали свої ремісничі вироби.

Ярмарки постійно зростали, охоплювали дедалі більше міст, однак даних про цей процес мало збереглось. Наявні матеріали, зокрема, свідчать про зростання ярмарків у Перемишській землі. Так, у кінці XV ст. вони проводились у трьох містах, а 1647 р. – у 17¹⁷.

Ярмарки відбувались по кілька разів на рік. І.Крип’якевич у своїй маловідомій „Історії України” 30-х років XX ст. стверджував, що особливо великими ярмарковими центрами країни були Львів, Київ, Ярослав, Луцьк, Кам’янець-Подільський. Вчений констатував, що в окремих містах ярмарки з великою кількістю ремісничих, промислових виробів, різноманітного краму, ювелірних виробів, збіжжя, худоби, продуктів лісового господарства і т.п. тривали місяць і більше¹⁸. Так, згідно з королівськими грамотами-привілеями, за неповними даними, один раз на рік відбувались ярмарки у Рівному, Зв’ягелі, Тлумачі, Гусакові, Баворові, Димері, Усті Золотому, Скалі, Баріші¹⁹; по два рази – в Києві, Львові, Житомирі, Борисполі, Бучачі, Чорткові, Кременці, Богуславі, Василькові, Овручі, Струсові, Острозі, Уланові, Гостомелі, Тетієві, Олевську, Яблунові, Букачівцях, Калуші, Монастириськах, Тайкурах, Бережанах, Топорові, Надвірні, Проскурові, Підгайцях, Товстому, Тустані, Войнилові, Зінькові, Яришеві, Стоянові, Золочеві, Добромилі, Сокалі, Миколаєві (біля Львова), Ягольниці, Старому Самборі, Янові (біля Львова)²⁰; по три рази – в Чернігові, Луцьку, Те-

рнополі, Золотому Потоці, Торчині, Шаргороді, Барі, Жовкві, Зборові, Бродах, Фельштині, Володимирі-Волинському, Ковелі, Гусятині, Чорному Острові, Фастові²¹; по чотири – в Дрогобичі, Снятині, Дунаївцях, Новокосянтинові, Гощі, Борщеві, Китайгороді, Брусиліві, Касперівцях²²; п'ять разів – в Олиці, Самборі²³ та ін. Ярмарки тривали переважно по кілька тижнів. Приміром, у Львові, Житомирі, Чернігові, Володимирі-Волинському, Самборі (в 1649 р. – три тижні), Бродах, Сокалі і Колках вони відбувались протягом двох тижнів²⁴; Ярославі – до чотирьох²⁵; Жовкві – шість тижнів²⁶.

Ярмарки влаштовувались так, щоб після закінчення одного ярмарку купці могли потрапити на інший. Отже, ярмаркова торгівля була майже безперервною. Відомий мандрівник П.Алепський, який відвідав Україну в середині XVII ст., мав нагоду побувати на її ярмарках писав, що в „країні козаків ярмарки відбуваються безперервно, з початку до кінця року: в кожне свято відбуваються ярмарки в тому або в іншому місті...”²⁷.

На відомі ярмарки Києва, Львова, Ярослава, Кам'янця-Подільського, Луцька та інших міст прибували купці з найвіддаленіших регіонів України, а також з Польщі, Росії, Молдавії, Литви, Валахії, Угорщини, Туреччини, Греції та інших країн²⁸.

Окремі ярмарки були центрами торгівлі відносно вузького виду товарів ремісничого виробництва та сільськогосподарської продукції. Приміром, ярмарки в Коломиї, Яворові, Снятині, Бучачі, Городку (біля Львова) були центрами торгівлі сіллю, худобою, кіньми; в Луцьку, Володимирі-Волинському, Рогатині, Стрию – хлібом²⁹; Могилеві-Подільському – шкіряними виробами; на київських ярмарках торгували хлібом, худобою, рибою, сіллю, медом, воском, хутром, сукном, полотном, промисловими виробами, східними товарами³⁰; на львівських – шкірами, хутром, сукном, полотном, оловом, залізом, воском, медом, вином, рибою, шовковими тканинами, коштовними каменями, соболями, прянощами³¹; на роменських – сіллю, шерстю, тканинами, худобою, зерном, горілкою, тютюном, порохом, зброєю³²; на волинських ярмарках – хлібом, худобою, салом, хмелем, воском, медом, залізними та дерев'яними виробами, шкірами, хутрами, сукном, полотном, кожухами³³ і т.п.

Ярмарки значної кількості міст України (Київ, Львів, Кам'янець-Подільський, Луцьк і ін.) були важливими центрами міжнародної торгівлі, значними вузлами транзитної торгівлі між Західною і Східною Європою, а також країнами Сходу³⁴.

Наявні матеріали свідчать про відносно широкий розмах ярмаркової торгівлі. Так, один із іноземців-очевидців так описав київський ярмарок: „У Києві така велика кількість дорогого шовкового одягу, коштовного каменю, соболів та іншо-

го дорогого хутра”, як і на окремих ярмарках за межами України³⁵. А інший іноземець – французький мемуарист цього періоду Г.Л. де Боплан зазначив: „Це місто – досить купецьке; його торгівля охоплює зерно, хутра, віск, мед, сало, солену рибу тощо”³⁶. На один із ярмарків Луцька (друга чверть XVII ст.) тільки шляхтич Сулятицький відправив до 4 тис. баранів, 3 тис. волів, понад 2 тис. овець, 600 ялівків³⁷. Як згадується в документах, у другій чверті XVII ст. на ярмарках м.Ярослава здійснювалися продаж та купівля майже 40 тис. волів та понад 20 тис. коней³⁸. Про багатолюдність ярмарків в Україні першої половині XVII ст. свідчить теж відомий іноземець Н.Гонновер. За його словами, на українських ярмарках присутніх було, „як піску у морі”³⁹.

Крім ярмарків і торгів, розвивалась і постійна міська торгівля. У містах і містечках були крамниці, в яких продавались різні товари. Наприклад, за неповними даними, в Кременці (середина XVI ст.) налічувалось 70 крамниць⁴⁰, Кам'янці-Подільському (1570 р.) – 40, Володимирі-Волинському (середина XVI ст.) – 31⁴¹, Луцьку (середина XVI ст.) – 20⁴², в Тернополі (1614 р.) було „ряд крамниць”⁴³, Овручі (1629 р.) – 30⁴⁴, Глинянах (1628 р.) – 24⁴⁵, Любечі (1605 р.) – 15⁴⁶, Старокосянтинові (1603 р.) – 12 крамниць і 31 „місце” торговців⁴⁷. У містах і містечках діяли і спеціалізовані крамниці. Приміром, у Києві (1571 р.) було 49 крамниць з продажу хліба, 21 – риби⁴⁸, у Яворові (1627 р.) було 16 крамниць взуття⁴⁹, Дрогобичі (середина XVII ст.) – 12⁵⁰, Глинянах (1628 р.) – 10 крамниць взуття, 10 – хлібних виробів, 4 – м'ясних (їх часто називали „ятками”)⁵¹, Галичі (1572 р.) – 10⁵², у Кам'янці-Подільському (1570 р.) – 9 (в 1565 р. тут було дев'ять сукнарів „які дорогі сукна продають”, 14 – дешеві сукна)⁵³⁻⁵⁴, Яворові (1627 р.) – 16 крамниць взуття⁵⁴. Хлібні, м'ясні та рибні крамниці були в Білій Церкві (1632 р.)⁵⁵. Були тут крамниці дорогого посуду, ювелірних виробів, зброї тощо⁵⁶.

У містах і містечках досить широко була розвинута торгівля різноманітними напоями (горілка, пиво, мед), які продавались у корчмах і шинках. Наприклад, у середині XVI ст. у Луцьку було 68 шинків, Києві – 58 корчем, Вінниці – 42, Меджибожі – 20 шинків⁵⁷, Богуславі (1622 р.) – 15 корчем, 1630 р. у Славуті – 10, Шепетівці – 7, Локачах – 4⁵⁸. Жвава торгівля напоями була у Турійську, Боровому Гощі, Івниці⁵⁹. Збереглися окремі відомості про розміри торгівлі горілкою і пивом. Наприклад, протягом дев'яти місяців 1629 р. у Полонному і Баранівці було продано 7250 пива (1 кварта прибіл. 1 л.) горілки, Острополі – 5060, Луцьку – 320 бочок (1 бочка – 492 л) пива, Володимирі-Волинському – 143 бочки; за перше півріччя цього ж року у Любарі продано 100 кварта горілки, Кременці – 149 бочок пива⁶⁰ і т.п.

З розвитком внутрішніх торгових зв'язків у першій половині XVII ст., незважаючи на несприят-

ливій умові іноземного поневолення, відбувається поступове злиття місцевих ринків в один внутрішній національний ринок України. Так, прикарпатська сіль продавалась по всій Україні. Зокрема, як свідчать матеріали її постачали через Луцьк, Полонне, Кременець, Володимир-Волинський (цих торговців часто називали коломиїцями), а причорноморська сіль розповсюджувалась у центральних та південних районах країни (цих торговців-перевізників називали прасолами, яких, очевидно, вже у першій половині XVII ст. називали чумаками). Волинське, галицьке і подільське зерно збувалося на Київщині та низов'ях Дніпра, гончарні вироби міст і містечок Полтавщини знаходили широкий попит у інших районах Лівобережжя та Правобережжя. Вовняними виробами ремісників Поділля (рядна, одяг, спідниці, пояси, запаски і т.п.) торгували в містах Подніпров'я. Селітра, виготовлена на Переяславщині, знаходила попит у Києві та інших містах Правобережжя й Західної України. Купці Києва доставляли до Львова і інші західноукраїнські міста рибу різних сортів, хутро, східні товари. Львівські купці возили різні сорти сукна в Київ, Кам'янець-Подільський, Ярослав, Снятин, Луцьк. Кам'янець-подільські купці привозили до Львова та інших міст віск, шкури, а звідти вивозили сукна, полотно, олово, серпи, плужне залізо; в Луцьк приганяли худобу, а там закупляли полотно, хутро та інші вироби. Бродські купці поставляли в Київ вино, шапки – в Бар, цвяхи – до Самбора. Лісоматеріали Полісся: колоди, дошки, клепки, бочки, а також дьоготь, живиця, смоли знаходили широкий попит у різних регіонах українських земель. Продукція залізоторних промислів Чернігівщини та Північної Київщини були широко відомі в містах Поділля та Західної України. По всій Україні були відомі гончарні вироби м. Потелича, прикарпатські смушки і килими, „шаргородський аніс”, „фастовський папір”, „уманський поташ” і т.п.⁶¹

Як бачимо, внаслідок поживлення економіки міст і містечок України, посилення товарно-грошових відносин торговельні зв'язки охоплюють все більшу територію, поборювалась стара феодальна замкнутість, і українські землі поступово перетворювались в єдине економічне ціле. Це було прогресивним явищем в економічному житті України досліджуваного періоду.

Міста України згадуваного періоду були також важливими її центрами зовнішньої торгівлі. Це питання спеціального дослідження.

Підсумовуючи вивчення розвитку та стану міської внутрішньої торгівлі досліджуваного періоду в Україні, слід особливо наголосити, що економічне поживлення тут було б значно успішнішим, вагомішим, коли б не стояли на перешкоді важкі негативні явища, а саме: поневолення шляхетською Польщею, принизливий соціально-економічний та національно-релігійний гніт, живучі серед-

ньовічні канони свавілля магнатів і шляхти, закоренілі феодально-кріпосницькі відносини і, нарешті, особливо важливе – відсутність власної державності. Це питання також потребує спеціального дослідження.

¹ Очерки истории города Чернигова 907-1907. – Чернигов, 1908. – С.247; 61. Golinska Z. Miasta i cechy w dawnej Polsce. – Warszawa, 1906. – S.163, 295.

² Енгельс Ф. Селянська війна в Німеччині // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К., 1961. – Т.7. – С.375.

³ Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К., 1964. – Т.21. – С.158.

⁴ Баранович А.И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. (социально-экономические предпосылки войны). – М., 1959; Голобуцкий В.О. Економічна історія Української РСР: Дожовтневий період. – К., 1970; Голобуцкий В.О. Економічна історія Української РСР: Дожовтневий період. – К., 1970; Гурлик М.І. Соціально-економічний розвиток міст і містечок Галицької землі в другій половині XVI ст. – першій половині XVII ст. – Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Чернівці, 2002; Ісаєвич Я.Д. З історії Дрогобича XVI-XVII ст. // Наукові записки Інституту суспільних наук АН УРСР. – К., 1961; Кісь Я.П. З історії торговельних зв'язків України в XVI – першій половині XVII ст. // Історичні дослідження Вітчизняної історії. – К., 1982. – Вип.2; Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. – К., 1963; Крип'якевич І.П. Історія України. Вид. 2-е, перер. і доп. – Львів, 1990; Він же. Картини з історії Жовкви // З минулого Жовкви. – Жовква, 1930; Він же. Коротка історія Зборова до початку XIX ст. – Львів, 1929; Історія Української ССР: В 10-ти т. – К., 1982. – Т.2. – С.310-322; Чунтулов В.Т. Історія народного господарства СРСР: Дооктябрський період. – К., 1964; Шамрай С. Місто Васильків (IX-XVIII ст.). – К., 1929; Швидько А.К. Соціально-економічне розвиття городів України в XVI- XVIII вв. – Днепропетровск, 1979; Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. – К., 1959.

⁵ Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym. – Warszawa, 1844-1845. – Т.2. – Cz.1-2; Bauer J. Z przeszłości osiedli województwa tarnopolskiego. – Tarnopol, 1937. – Cz.1; Bystron J. Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI-XVII. – Warszawa, 19324; Wagner W. Handel dawnego Jaroslavia //Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego kola historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. – Lwów, 1920; Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemi Halickiej w latach 1590-1648. – Opole, 1963; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. – Warszawa-Kraków, 1903; Kutrzeba S. Handel Polski ze Wschodem w wiekach średnich. – Kraków, 1903; Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie guberniji podolskiej. – Wilno, 1822. – Т.2; Łoziński W. Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. – Warszawa, 1890. – Т.1; Id. Zycie polskie w dawnych wiekach (wiek XVI-XVII). – Lwów, 1907; Charewiczowa L. Dzieje miasta Złoczowa. – Złoczów, 1929.

⁶ Історія Української РСР: В 8-ми т., 10 кн. – К., 1979. – Т.1. – Кн.2. – С.180-186; Історія Української ССР: В 10-ти т. – К., 1982. – Т.2. – С.285-288; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569-1654 pp.) – К., 1975; Він же. Міста України в пері-

од феодалізму (До питання про становище міст в умовах іноземного поневолення в кінці XVI – першій половині XVII ст.). – Чернівці, 1971.

⁷ Źródła dziejowe. – Warszawa, 1889. – Т.19 – С.64-65; Історія міст і сіл Української РСР (далі – ІМІСУ). Житомирська область. – К., 1973. – С.461; Історія Української ССР. – Т.2. – С.316; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.27.

⁸ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.27; Hornowa E. Op. cit. – S. 166.

⁹ Баранович А.И. Вказ. пр. – С.144; ІМІСУ. Хмельницька область. – К., 1971. – С.264.

¹⁰ Історія Української ССР. – Т.2. – С.314.

¹¹ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.27.

¹² Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach... – S.114.

¹³ Архив Юго-Западной России (далі – АрхивЮЗР): В 35-ти т. 8-ми ч. – К.; 1861. – Т.1. – Ч.2. – С.504-510.

¹⁴ Баранович А.И. Вказ. пр. – С.150; 46. Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.27.

¹⁵ Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.170.

¹⁶ Історія Києва: В 4-х т. – К., 1982. – Т.1. – С.267.

¹⁷ Гурик М.І. Вказ. пр. – С.15.

¹⁸ Крип'якевич І.П. Історія України. – С.133; Sprawy i żeczuy ukraińskie. – Lwów, 1914. – S.71, 68, 98; Łoziński W. Prawem i lewem... – S.98.

¹⁹ Центральний державний історичний архів України в м.Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф.КМФ 21. – Оп.1. – Спр.55. – Арк. 83; Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукопису(далі –НБУ.ІР). – Ф.2. – Оп.1. – Спр.1368. – Арк.1-1 зв.; ІМІСУ. Житомирська область. – С.461; Bauer J. Op. cit. – S.43; Hornowa E. Op. cit.– S.168; Stecki T. Miasto Równe. Kartki z kroniki Wołynia. – Warszawa, 1880. – S.16; Id. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki. – Kraków, 1888. – S.21.

²⁰ ЦДІАУК. – Ф.КМФ 21. – Оп.1. – Спр.92. – Арк.19; Там само. – Ф.25. – Спр.20693. – Арк. 1; НБУ.ІР. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.1368. – Арк.4; Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России: В 15-ти т. – СПб., 1878. – Т.10. – Док.13. – С.638; Архив ЮЗР. – Т.2. – Ч.7. – Док.12. – С.135; Там само. – Т.6. – Ч.1. – Док.24. – С.415; Archiwum miasta Drohobycza. – Drohobycz, 1907. – Dł.44. – S.128-130; Źródła do dziejów polskich. – Wilno, 1877. – Т.2. – S.414; ІМІСУ. Житомирська область. – С.87, 493, 527; ІМІСУ. Івано-Франківська область. – К., 1971. – С.255; ІМІСУ. Київська область. – К., 1971. – С.150, 184, 247, 654; ІМІСУ. Львівська область. – К., 1968. – С.56, 441, 723, 757; ІМІСУ. Тернопільська область. – К., 1973. – С.101, 175, 369, 558; ІМІСУ. Хмельницька область. – С.66, 134; Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.180; Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.45, 51, 201; Він же. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29; Чунтулов В.Т. Вказ. пр. – С.61; Шамрай С. Вказ. пр. – С.39; Шевченко Ф.П. Вказ. пр. – С.405-406; Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.1. – S.529, 546; Ibid. – Т.2. – Cz.2. – S.563, 577, 599, 643, 712-713, 721-722, 737, 850, 985, 1005, 1016; Charewiczowa L. Op. cit. – S.116; Hornowa E. Op. cit. – S.168; Jabłonowski A. Pisma. – Warszawa, 1910. – Т.2. – S.109; Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1882. – Т.3. – S.424; Ibid. – Warszawa, 1883. – Т.4. – S.778; Ibid. – Warszawa, 1888. – Т.9. – S.354-355.

²¹ ЦДІАУК. – Ф.КМФ 21. – Оп.1. – Спр.92. – Арк.279; Голобуцький В.О. – Вказ. пр. – С.156; ІМІСУ.

Волинська область. – К., 1970. – С. 55; ІМІСУ. Тернопільська область. – С.130, 206; Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.180; Крип'якевич І.П. Коротка історія Зборова... – С.18; Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.100; Очерки истории города Чернигова... – С.18; Чунтулов В.Т. Вказ. пр. – S. 61; Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.1. – S.496; Ibid. – Т.2. – Cz.2. – S.596, 602, 655, 715, 824, 833, 886, 961, 987, 1009, 1034, 1055; Stepczyński M. Okolice Galicji. – Lwów, 1847. – S.47; Wagner W. Op. cit. – S.127.

²² ІМІСУ. Житомирська область. – С.357; ІМІСУ. Львівська область. – С.263; ІМІСУ. Ровенська область. – К., 1973. – С.180; ІМІСУ. Хмельницька область. – С.180; Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.180; Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.2. – S.991, 996, 1025, 1049; Hornowa E. Op. cit.– S.168.

²³ Kronika miasta Sambora. – Sambor, 1891. – S.27; ІМІСУ. Волинська область. – К., 1970. – С.181; ІМІСУ. Львівська область. – С.642; Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.180; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.28; Słownik geograficzny... – Т.10. – S.233.

²⁴ ІМІСУ. Житомирська область. – С.87; ІМІСУ. Львівська область. – С.56, 642, 723; ІМІСУ. Тернопільська область. – С.238; Очерки истории города Чернигова... – С.18; Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Ń.529; Ibid. – Т.2. – Cz.2. – Ń.596, 869.

²⁵ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.28.

²⁶ Кісь Я.П. Вказ. пр. – С.98; Крип'якевич І.П. Картини з історії Жовкви... – С.8.

²⁷ Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским. – Вып.4 // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. – М., 1898. – Кн.4. – С.184.

²⁸ ЦДІАУК. – Ф.КМФ 25. – С.98; Історія Києва. – Т.1. – С.269; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.28.

²⁹ Гульдман В.К. пам'ятники старини в Подоліи. Матеріали для составления археологической карты Подольской губернии. – Каменем-Подольский, 1901. – С.98; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.28.

³⁰ Боплан Г.Л. де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воен. – К.; Кембридж (Мас.), 1990. – С. 28; Гульдман В.К. Вказ. пр. – С.43-44; Історія Києва. – Т.1. – С.268; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29.

³¹ Zbiór pomietników historycznych o dawnej Polsce. – Lipsk, 1839. – Т.3. – S.242; Голобуцький В.О. – Вказ. пр. – С.98; Історія Києва. – Т.1. – С.268; ІМІСУ. Львівська область. – С.56.

³² ІМІСУ. Сумська область. – К., 1973. – С.484.

³³ Голобуцький В.О. – Вказ. пр. – С.98; Волинська область. – С.55; Kardaszewicz S. Op. cit. S.109-110.

³⁴ ЦДІАУК. – Ф.КМФ.25. – Оп.1. – Спр.49. – Арк.785-786 зв.; Голобуцький В.О. Вказ. пр. – С.98-101; Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.180; Bystroń J. Op. cit. – S.44-45; Charewiczowa L. Handel średniowiecznego Lwowa... – S.52; Golinska Z. Op. cit. – Ń.50; Kutrzeba S. Op. cit. – S.132; Marczyński W. Op. cit. – Т.2. – S.162; Wagner W. Op. cit. – S.130.

³⁵ Цит. за кн.: Голобуцький В.О. Вказ. пр. – С.99-100.

³⁶ Боплан Г. Вказ. пр. – С.28.

³⁷ Łoziński W. Prawem i lewem... – Т.1. – С.98.

³⁸ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29.

³⁹ Sprawy i żeczuy ukraińskie. – Lwyw, 1914. – С.71.

⁴⁰ Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной России. – К., 1890. – Вып.1. – Док.8. – С.42.

⁴¹ Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.29.

⁴² ІМІСУ. Волинська область. – С.55; 56. Baliński M. Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.2. – С.941, 1416.

⁴³ Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.22.

⁴⁴ Архив ЮЗР. – К., 1890. – Т.2. – Ч.7. – Док.25. – С.414.

⁴⁵ Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605-1633 na Ruś Czerwoną. – Wrocław, 1964. – С.145-146.

⁴⁶ Jabłonowski A. Op. cit. – Warszawa, 1911 – Т.3. – С. 32.

⁴⁷ ІМІСУ. Хмельницька область. – С.489.

⁴⁸ История Киева. – Т.1. – С.268.

⁴⁹ Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.181; 56. Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.2. – С.565.

⁵⁰ ІМІСУ. Львівська область. – С.263;

⁵¹ Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29; Horn M. Op. cit. – С.146.

⁵² Zabytki dziejowe. – Lwów, 1936. – Т. 4. – Zesz. 2. – №94; Słownik geograficzny... – Т.10. – С.232.

⁵³ Голобуцький В.О. Вказ. пр. – С.98; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29; Baliński M., Lipiński T. Op. cit. – Т.2. – Cz.2. – С.941, 1416.

⁵⁴ Історія Української РСР. – Т.1. – Кн.2. – С.181; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.29.

⁵⁵ ЦДІАУК. – Ф.КМФ 21. – Оп.1. – Спр.92. – Арк.161.

⁵⁶ Історія Української РСР – Т.1. – Кн.2. – С.181.

⁵⁷ Zródła do dziejów polskich. – Т.2. – С.480; Голобуцький В.О. Вказ. пр. – С.99; История Киева. – Т.1. – С.262; ІМІСУ. Хмельницька область. – С.410, 98; Jabłonowski A. Op. cit. – Т.3. – С.269.

⁵⁸ Баранович А.И. Вказ. пр. – С.149; ІМІСУ. Київська область. – С.15; ІМІСУ. Хмельницька область. – С.461.

⁵⁹ Михайлина П.В. Міста України в період феодалізму... – С.23, 101, 102.

⁶⁰ Баранович А.И. Вказ. пр. – С.148-149.

⁶¹ Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.: 36. документів (1639-1648 рр.). – К., 1946. – Док.29. – С.70; Гурик М.І. Вказ. пр. – С.9; Гуслистий К.Г. Визвольна боротьба українського народу проти шляхетської Польщі в другій половині XVI і першій половині XVII століття (60-ті роки XVI ст. – 30-ті роки XVII століття) // Нариси з історії України. – К., 1941. – Вып.3. – С. 19; История Киева – Т.1. – С.268; ІМІСУ. Київська область. – С.499; История Украинской ССР. – Т.2. – С.311, 314; Компан О.С. Вказ. пр. – С.323-324; Крип'якевич І.П. Коротка історія Зборова... – С.30; Михайлина П.В. Визвольна боротьба трудового населення... – С.30; Сецинский Е.О. Город Каменец-Подольский. – К., 1895. – С.227-228; Jabłonowski A. Op. cit. – Т.2. – С.261, 265-266; Łoziński W. Prawem i lewem... – Т.1. – С.106-109.

Summary

*Pavlo Mykhailyna
(Chernivtsi)*

Ukraine Cities and Towns as Trade Centers (in late 16th – early 17th centuries)

The article deals with the condition of the domestic trade in the cities and towns of Ukraine in the second half of the 16th century and the first part of the 17th century.

УДК: 94(477) „1700/1742”:32

*Галина Яценюк
(Чернівці)*

БАТУРИНСЬКА ТРАГЕДІЯ (ДО 300-ЛІТТЯ З ДНЯ ЗНИЩЕННЯ ГЕТЬМАНСЬКОЇ СТОЛИЦІ)

В даній статті розкриваються причини та наслідки знищення Батурина. Подано аналіз військових та політичних дій російського уряду під час руйнування міста.

Ключові слова: козаки, гетьман, І.Мазепа, Карл XII, Петро I.

Події, які відбулися в Україні протягом осені 1708 р., призвели до величезних людських та матеріальних втрат.

Однією з наймасштабніших трагедій того часу стало знищення гетьманської столиці – міста Батурина. Причиною цього послужила відмова гетьмана Івана Мазепа від протекторату російського царя Петра I та його офіційний перехід на бік шведського короля Карла XII. На такі дії гетьмана підштовхнув сам цар. В 1700 р. Петро I розпочав Північну війну проти Швеції за вихід до Балтійського моря. Одразу ж втягнув у неї і Україну. Козаки змушені були воювати на чужій території та відстоювати чужі їм інтереси. Мало того, Петро I мав на меті перетворити козацькі полки в драгунські. Ці та ряд інших причин змусили гетьмана задуматися над зміною політичної орієнтації. До всіх політичних подій додався й той факт, що на початку осені 1708 р. Карл XII зі своїм військом вступив в Україну.

16 жовтня гетьман залишив с. Салтикову Дівицю і вирушив назустріч Карлу XII. Перед від'їздом він встиг ще дати прощальну аудієнцію московським посланцям – дворянину Феодосію Дурову і піддячому Михайлу Второву. Після цього гетьман прибув до Борзни, щоб бути ближче до Батурина на час приходу короля. Там, як пише у листі до митрополита С. Яворського П. Орлик, гетьман Іван Мазепа зібрав до себе своїх довірених полковників і старшин та розповів їм про свої плани. Про нараду гетьмана зі своїми старшинами пише і словацький хроніст Даніель Крман у